

Poizkus o lepem slovstvu v Slovencih.

Vladimir Levstik.

ko ne gledamo deloma že izgubljenih zakladov narodnega pesništva ter priznamo krasni slovenščini Trubarja in Dalmatina, da je služila propagandi, ne pa impulzu zgolj umetniškega stvarjanja, se začanja naše lepo slovstvo z Valentinom Vodnikom in šteje današnji dan jedva dobrih sto let življenja. Po obsegu razmeroma bogato, po vsebini in estetski vrednosti revnejše, nego se zavedamo, kaže na prvi etapi dvajsetega stoletja razvoj, kakršen je bil mogoč samo ob silnem, vročično napetem žarenju splošnoevropske kulture. Nezaslepljen opazovalec mora videti resnico: lepo slovstvo Slovencev ni izključen produkt narodove energije, marveč plod dejstva, da so se naši veliki in večji duhovi v mrzli zakrknjenosti domače srede s pridom zgledavali nad čilim snovanjem tujine ter jo posnemali v jeziku svojega naroda, z motivi svoje duše in s tisto lepo zavistjo v srcu, ki vsebuje zelo resno tragiko za človeka, kateri jo pozna po lastni izkušnji, — tragiko, vredno najboljših dram in romanov.

Bilanca uči, da je v tej literaturi, ki se je njen začetek in prvi razvoj izvršil v nepretrganem stiku s širokim čitajočim občinstvom, spremljan od njegovega umevanja in odzivanja njegove duše, dandanes nastal razkol, zanimiv po svojih pojavih, pomemben zaradi razlogov kulturne ekonomije. Kakor krog bralcev, je narastel krog pisateljev in se deli v dve poglobitni skupini: ena so tisti, ki uživajo dejansko in nepritvorjeno zanimanje naivnega bralca — torej edinega, ki je važen za bodoči položaj. Ti pisatelji, deloma talenti, deloma robotniki po naturi svojega nagiba, pišejo v hvalevredni in napačni veri, da je opredelba umetnosti združljiva z apriornim hotenjem, podati narodu neposredno praktično korist, ležečo izven drhtljajev lepote čuvstvanja. Ko morda prispevajo enodneven stimulan k razpoloženju ljudske mase za politične, socialne, gospodarske namene, je njih umetnost efektivno *lucus a non lucendo*. To se pravi, ako umetnost ne zahteva umotvorov, so najboljši med nami. Tem narodnikom se pridružuje literarna črna: leposlovni podlistkarji, začetniki, amaterji in marsikatera priznana firma, bližnja občinstvu v poljudni plehkobi in banalnosti svojega talenta in dela,

prebavljivega za primitivno psiho, kakor ji je prebavljiva preprostost največjih mojstrov svetovne književnosti; nadalje leposlovni podlistkarji, začetniki, amaterji in marsikatera priznana firma, bližnja občinstvu — to je, njegovim zaprtim nagonom — po ščegetanju, ki puhti iz spolno podčrtane nature predmeta, ne zaradi spolnosti, marveč zato, ker je prijeta s korporalsko hotnostjo degeneriranega barbara. Kakor prijajo oni bedasti masi, tako se s temi sladka inteligentna. Sledi, da prvi ne koristijo, marveč posredno škodijo, ker ne koristijo, drugi pa da škodijo bolj, ker škodijo naravnost. Druga poglobitna in manjša skupina pisateljev so tisti, ki se v njih poleg razpoloženj domače srede nabira visoki pogled na stan in delo, rafinirana sposobnost, odsev bivšega in sodobnega sveta, prirojeni in pridobljeni dar, da bi mogli zajeti najgloblje in najprostranejše ter podati najlepše. Teh pisateljev se drži dvoje: prvo, da njih dela v premnogih slučajih vendarle niso tisto, drugo, da so ti pisatelji vzlic nadvladujoči umetniški zmožnosti tujci med svojim narodom. Zakaj?

Dasi namerjam govoriti v sledečih odstavkih predvsem o njih, ne bom neposredno razmotraval tega vprašanja: po svojih pričinah je istovetno z drugim, ki sledi.

Sentimentalne device, zaljubljeni študentje, poetje-začetniki ob pogledu na svoj prvi natisnjeni sonet ugibajo tuintam, da je umetnost najvišje v življenju, umotvor — najpopolnejše, živeti umetnosti in pogrezati se v nji — najlepše, kar se nudi človeku. Tega ne podpišem z obema rokama, in kdor je vsaj enkrat v svojem življenju dobro premislil, kaj se pravi lepa turbina in brezžični brzovjav in toliko in toliko 100 HP, me razume. Umetnost je le surogat za neposredno uživanje: srečnemu človeku s polnim dosegom življenjskih možnosti, z zdravo, čisto, samoniklo dušo je eleganten šport ali nepotreba. Izvolite paradokson: največji umetnik, ki živi, je napisal knjigo proti umetnosti; on ne hodi na slikarske razstave in ne čita romanov. In če jih čita, jih ne zato, da bi se naslajal.

Umetnost je ornament na fasadi tega sveta. Čevljar je rokodelc; umetnost je rokodelstvo, vsaj v širšem pomenu besede. Le čevlje sodi naj kopitar; ali ste se že kdaj izpozabili, da bi razpravljali s svojim krojačem o Kantovih antinomijah? In umetnik ima čudne sodbe, kadar ga vprašaš za drug métier: kdaj je še pesnik z uspehom špekuliral na borzi? Ker pa se držita gmotni in duševni položaj, gmotni in duševni napredek človeštva, gmotna in duševna bodočnost naroda za roko in je naprimer denarno gospo-

darstvo, trgovina, borza, kjer se ponuja čisti rezultat dogodkov in prizadevanj, za gmotno stran situacije najodličnejši pojav, ima tudi umetnost, predvsem pa književnost, kot dokument kulture svojega časa nadkriljujočo prednost pred ostalimi polji duševnega dela, za boljšo manjšino opazovalcev tudi pred gmotnim napredkom: saj je ta zgolj hrana in temelj duševne povzdige, kakor je barbarstvo, če ni telo samo – suženj človekove duše.

Slovenci so lirski narod, z dušo, polno romantike; učeno ime literatura se je obdajalo zanje od početkov našega slovstva do današnjega dne s svetniškim nimbom posebnega češčjenja. To bi bilo zelo veselo in nedvojljivo poročstvo za velikolepen razvoj slovenske umetnosti; za zdaj nas je privedlo do dejstva, da smo imeli in morda še imamo lirsko politiko, tragične poraze, romaneskne sodbe o suhoparnih rečeh in naivno-sentimentalno vero v banketne parole raznih medsebojnih vzajemnosti, dočim nam je resnični napredek v trgovini, industriji in gospodarstvu večinoma še ravno tako mistična groza, kakor nam je bila pred nekoliko lustri literatura velikega sloga . . .

Ali bo kdaj v našem javnem življenju toliko industrije, kolikor je danes literature? In če, potem bi prosil usodo, da bodi prava industrija tistih Slovencev solidnejša od dejanske literature našega pokolenja . . .

Revija, ki objavlja ta spis, koraka na čelu našega duševnega razvoja; kajneda? Obrnite par listov: lepo slovstvo prevladuje. Če sprejemamo to kot simptom, bi skoraj rekli, da uživa umetnost v Slovencih vse tiste simpatije, ki jih nekateri umetnik pogreša. Žalost pa je, da opazuješ:

Nikdar ni bil velik umotvor med nami razumevan. Nikdar — velik umetnik češčen, če ne zaradi mode in snobstva. Nikdar — izpregovorjena beseda v spomin, nikdar postavljen spomenik — pa, o kakšen! — če ne, da bodi banket *comme il faut*, veselica — veselica, narod — kakršni so „drugi, večji narodi“, in da stoj spomenik, ker so se vrnili popotniki iz tujih dežel ter so povedali, da tudi tam postavljajo spomenike. — Ali je to dovolj? —

Tako smo gojili svojo umetnost. In ta kulturna mimikrija, se zdi, bi opravičila zaključek: Vse, vse je bilo laž in lumparija; umetniku ni mesta med nami; domovina je kakor vlačuga: kdor jo ljubi, ga zaničuje . . .

In ta zaključek je napačen. Domovina je ženskega spola; narod je kakor ženska: dolgo se da prositi za svoje srce, če ga ne vzameš

v prvi ataki. In to, mimogrede bodi rečeno, je menda res, da je marsikdo tem nerodnejši, čim bolj goreče ljubi? — Pavlu Alexisu se je nekoč priključila izjema, da je zapisal pametne besede:

„La foule est une femme qu' il ne faut pas courtoiser, car elle ne demande qu'à être violée . . .“¹⁾

Dajmo brutalnemu pomenu nežnejšo nijanso in priznajmo si: narod Slovencev je vsem drugim enak; in ni ga naroda pod solncem, ki ne bi bil zmožen in nevede pripravljen, sprejeti in z navdušenjem gojiti pravo umetnost, če pride ona sama ter si ga osvoji, podjarmi, vzame, s tem, da je — res njegova. Nihče, kar nas je, še ni resnično ljubil ženske, v kateri ni mogel zasanjati svojega boljšega sebe: z ostalimi je le prešestoval. In nobena ženska se ni vdala možu, ako ji ni odsevalo v njem vsaj nekaj lastnega nemega želenja; literarno rečeno in prikladno priliki o lepem slovstvu: ako ni čutila, nevede slutila v njem usojenega ji naravnega dopolnila, sposobnega, da ustvari ž njo boljše od njiju dveh, višjo nesmrtnost v plodu ljubezni. Vse je spol . . . In izjeme ne kršijo resnice, tudi bogovom je mogoča zmeta.

Mož blagoslovi žensko k rojstvu človeka, žena moža — k rojstvu njegovega dela. Z njo vred in kakor ona njega, oplodi narod umetnika v spočetju umotvora; kakor ženi mož, daje umetnik narodu seme višje duše v novem pokolenju. Koristno pa je, da ne pozabimo: ženska rodi moža . . .

Naše reči so ostale doslej pri flirtu in koketničanju; on ni pravi, ona ni prava, kriv je umetnik in narod je kriv: njegova poligamna psiha se daje sem in se daje tja, pravega semena pa še ni sprejela vase; in ker ljubezen ni čista, ni čudo, če so otroci v zgražanje Bogu in ljudem. Lepo slovstvo, kakršno je v srečnejših zemljah, je v svoji celoti nekakšen dnevnik narodove duše: zanos, ki tira naprej, do ciljev daljne bodočnosti; višja popolnost in lepota, zaželjena in še ne dosežena; želja po očiščenju in po jasni sodbi o skupnem dvomu; sanje o rešitvi, sanje o krepkem, nezaslepljenem pohodu na zavojevanje sreče, spoznanja, blagostanja, življenja . . . To pa je mogoče tam, kjer se umetniku ne zapira stik z velikim valovanjem narodovega življenja, z vsestranskim napredkom dobe, s kipenjem celokupne duše ljudstva — in kar je važno, svobodni razgled na vse to: ali je kdaj živ človek preizrazil z orlovim poletom, kar si je ogledal skozi okno kleti iz žabje perspektive?

¹⁾ „Množica je ženska, ki ji ne gre dvoriti: ona hoče biti samo posiljena.“

Slovenski umetnosti, lepemu slovstvu v Slovencih je že dolgo manjkalo tega živega, mogočnega, plodonosnega stika; domovina, ki jo naš pisatelj objemlje s svojo dušo, je fántom, halucinacija podedovanih hrepenenj, tuja resnici kakor Indija Komandija, ki jo je dete zagledalo v snu. In kar vidi, čuti, preizraža življenja v svojem delu, so paberki izza stezice daleč od velikih cest, ali pa bolehné, perverznoblede sence najbližjih, često ne previsokih omam, utelešenih bodisi v resničnosti, bodisi v žejni domišljiji nezadovoljnega duha. Naši kritiki kriče po velikih romanih, silnih dramah in vrag-sigavedi po čem; možje nimajo slabega okusa. Zgražajo se ob bolehavosti, ob erotizmu, ob vagabundstvu v sodobni literaturi; možje so moralni, čast jim bodi! In nas uče, kaj in kako naj pišemo, da bo v veselje Bogu in dušam v zveličanje; tuintam zadenejo pravo . . . Rad bi le vedel, ali so iz nevednosti, ali iz hinavščine in licemerstva pred „drugimi večjimi narodi“ do danes pozabili povedati vzroke, zakaj da vse to ne gre?

Dejstvo je: mogočnih impulzov, kakršnih vsi želimo od črnila in papirja, ki roma vsako leto umetnosti v dar, naš umetnik še ni zagrešil, naš narod še ni prejel; da smo po receptu Prešerna in Keteja stilovito ljubili svoja dekleta, je manj nego ironija. Narod maršira v Termopile, Leonide ni, Efialtov je trikrat sto; umetnik stoji kraj ceste z nesrečno ljubeznijo v srcu.

In vzrok?

Zaradi umetnosti in zaradi domovine se nisem namenil, da ga razložim: namen bi bil lep, toda čevljar in Apel sta ga kompromitirala po vrsti. Moj nagib je ta, da me že dovolj časa jezi, ko prvi gobezda, drugi ugiba, tretji laže, resnica pa stoji naga in živa na solncu . . .

* * *

Zmenimo se najpoprej: Ali je pravično, ali je nesramnost, zahtevati od lepega romana — kajti lirika je manjše važnosti za naše vprašanje, — da bodi povrh še opremljen s priporočljivo tendenco? In od drame, recimo, da bi z besedo učila gledalca popravljati svoje grehe?

Odveč bi bila beseda, da niso pojmi tolikanj zmedeni. Toda povej, prijatelj: kdaj si čital povest, ki ti je vdahnila na koncu jasen moralen ali drugačen zaključek, — čital jo z očaranjem, s polnim občutkom lepote, pa si dejal naposled: Napisal je knjigo, da bi razložil nauk? — Menim, da nikoli! — In prav imaš: resničen umetnik, ki se ni odtujil velikemu življenju, umetnik, ki misli, bo podal izrezek tega življenja vselej s svojim lastnim pogledom na

stvar; seveda, kadar tak umetnik ostari in oslabi na umu, se pripeti, da sede in napiše „Vstajenje“ . . . Ti prečitaš delo, zazehaš ter porečeš: Nauk je lep, toda knjiga je dolgočasna . . . Strinjava se: pravi umotvor ima svoj prvi vzrok vselej v absolutni, neopredeljeni težnji stvarjanja; njemu raste morala iz lepote, dočim si „tendenčni“ zaman prizadeva iztisniti lepoto iz morale. Bože mili, mnogo smo že prečitali, s pridom in brez haska, in smo naleteli ponekod tudi na knjigo, kjer z najboljšo voljo nisi našel dobrega nauka; toda bila je tako lepa, zaprl si jo, in v tvoji duši je živela še dolgo potem istotako vsa krasota in dobrotta in niti iskrice zla, kakor če se zagledaš v čisto rožo na vrtu ali v sočno travo na pomladni loki. Morda se sporečem s filozofi; in vendar: nič ni lepega, kar ni dobro, nič dobrega, kar ni lepo. To se pravi: dobrote ni posebej, lepota je sama v sebi vse; in več zahtevati, nego ponuja ona, znata samo bedak in falot. To je vzrok, da nas najvišja vzhičenja lepote prepajajo z najmogočnejšim, neločenim hrepenenjem po tem, kar običajno imenujemo dobro. In umotvor, ki je dosegel ta cilj, je dosegel vse, kar je mogel; živ bo med človeštvom in bo koristil brez pridig in deklamacij; slovstvo, ki bo štelo mnogo takšnih knjig, bo res naše in res umetnost obenem.

Zatorej se mi vidi: vse, kar moremo zahtevati od lepega slovstva, je lepota snovi, lepota jezika, lepota in solidnost notranje zgradbe, ki vodi prvo dvoje posredno za seboj; pred vsem pa resničnost. Ne majajmo z glavo, tudi pravljice imajo svojo resničnost; kdor je bil dober otrok in je ljubil pravljice, ve, da je tako . . . Nas pa zanima najbolj resničnost v sodobni povesti, v modernem romanu, v drami, zajemajoči snov iz današnjega življenja: za vse to je važnejša in usodnejša, nego razodeva prvi pomislek. Da žene moderni napredek človeštva, povzdig industrije, poglobljenje znanosti, čimdalje jasnejši pogled v skrivnostni mehanizem duše, čimdalje večja teža družabnih in političnih vprašanj obenem tudi vso umetnost naše dobe z vrtov prijetne sanjarije s trdo nujnostjo na realna tla, ni čudo; a veličastno je, presoditi, koliko nove lepote je ta težnja po resničnosti razdelila med nami. Moderni človek ne išče Boga v svetu, ne izven sveta, vidi ga v sebi, čuti ga v vsem svojem početju, v sleherni misli svoje duše; tudi lepota je zapustila višave in prišla med ljudi. Danes jo spoznavamo povsod, tudi tam, kjer so se naši očetje zgražali nad prozo; spoznavamo jo na novem prirastku svojega sveta, ki nam ga je človek po zadnjih desetletjih prirobotal v fabrikah, izračunal z logaritmi. Realizem v umetnosti si

je osvojil to novo carstvo od severa do juga; vrhutega je osvobodil umetnikov polet. Razodel je, da nič ni grdega po sebi: grd more biti le človekov lastni pogled. Znanost je pokazala spolno opredeljenost mnogih pojavov človeške duše, spol kot vzrok kričečih socialnih ran; in če je pravi umetnik zajel svojo snov odtod, ne rabi figovega peresa, ker je resničen. Toda žal: velika resničnost umetnosti je mogoča samo tistemu, ki je spojen s svojim časom in življenjem v živem, neskajenem kontaktu!

Ob takšnem razmotravanju pogojev velikega, krepkega in zdravega slovstva se vsiljuje vprašanje: Ali so Slovenci imeli takšno leposlovje? Ali ga imajo? Ali ga morejo sploh kdaj imeti? Kdo je dolžan prispevati, da ga dobe, in kako?

Imeli ga niso, ali bili so blizu, da ga dobe. O „Zorinu“ in „Desetem bratu“ se nerad razgovarjam. Zanimivo pa je, da se je tačas prvokrat pojavila v lepem slovstvu in na sorodnih poljih čila, solidna vrsta ljudi, ki so gradili nekaj konkretnega in praktično niso sanjarili, dasi je eden med njimi napisal „Zorina“. Tu se začena tista doba žilavega snovanja in organiziranja, ki se dandanašnji zaključuje. Tu — spoznanje, da umetnost ni zgolj sen, marveč tudi delo. Slovenski roman motri svoje obzorje in dobiva tla pod nogami, pogled na predmet; Jurčiča ne mislim, marveč druge. Iz naivnega posnemanja tujih korifej prehaja umetnik v resno umstveno motrenje naloge in problemov; primera nam bodi Stritar, dasi je njegov program danes le še relikvija izza poštenejših dni. Eden prvih pojavov je notranja solidnost pripovedne proze: zgradba, epska širokoglednost, izpolnjenost. In dasi vse, kar je ustvaril tisti čas, ne sega pregloboko v dno življenja in ne raste — ne vštevši redkih častnih in častnejših izjem — predaleč nad nivô navadne zabavne literature, vendar me danes ob pogledu na to nadepolno preteklost navdaja čuvstvo, kakor da smo mi sodobniki izgubili nekaj, kar so mrtvi imeli v svoji meri. Nadkriljevali so nas razmeroma v poznanju jezika, absolutno pa v kontaktu s svetom in narodom ter v objektivni prostranosti razgleda. Vzemimo jih v roko, tega in onega, kar jih stoji v knjigah na polici in kar jih leži raztresenih po letnikih „Ljubljanskega Zvona“, in premislimo, da je bil to šele prvi pogon! S tem pridržkom slovenski roman bivše dobe ni tako neznaten, kakor se nam dozdeva.

(Konec prihodnjič.)

Poizkus o lepem slovstvu v Slovencih.

Vladimir Levstik.

(Konec.)

Šola starih se je razvila v dobi, ko je dajala tujina Slovencem od svojega napredka predvsem skozi neporozno glino nemškega jezua. Nemški optični kot, ki nam kot posledica političnih razmer in našega, če ne jezikovno, pa vsaj po metodi in po naobrazbi učiteljev vseskozi germaniziranega šolstva še danes nezaslišano moti oči, nemška filozofija, nemška suhoparnost naše vede in vtepeni hlapčevski rešpekt do nemškega Ja in Nein v politiki kakor v kulturi — vse to je stalo od kraja hudo, nato čimdalje manj na poti našega spoznanja s široko Evropo. Primera nam bodi Émile Zola; častitljivi Otto Leixner ga ima za svinjo, poljudni antikvarji ga ponujajo kot „pikante Herrenlektüre“; Josip Stritar je sklenil roke in pljunil kakor vsak krepostni nemški profesor, čeprav z okusom in dostojnostjo. Ko se je podrl ta jez, je odgospodarila stara šola v Slovencih. Prvi kozmopolit je bil Aškerc, za njim je nastopila moderna.

O magična sila te besede! Z novimi strujami Evrope, z njih odmevi v domovini je natihem vzkalilo to čudovito nekaj, stopilo na dan, zaslepilo vse oči in pokazalo v resnici novo umetnost. To se pravi, ni je toliko pokazalo, kolikor obljubilo. Po mojem je glavna zasluga moderne ta, da je pokozmopolitila našo estetsko kulturo do kraja, dvignila formo do viška, podrla spoštovanje do razmer in vse lokalne meje naših umetniških teženj ter se predočila v krepkih, rafinirano, vseobsežno čutečih talentih, obdarovanih z najboljšimi darovi sodobnega duševnega življenja. Z eno besedo: da je skoraj namah ustvarila pogoje za bodočo veliko umetnost, ki ne bi samo „delala časti drugim, večjim narodom“, marveč tudi utešila in osvojila domačina. Z bravuro si je vzela prvo mesto; nihče ni ugovarjal, razen kritikastrov, ki so prišli s centimetri nad verze, s katekizmom nad vsebino. Odprla je tujim slovstvom pot do nas, vzbudila zanimanje za marsikoga izmed najboljših, ki jih prej nismo poznali.

Moderna je bila in je še; a menica je že zdavnaj zapadla, obet se ni izpolnil. Pozdravili smo avantgardo, pa je bila posamezna

četa. Prišel je Murat, nadejali smo se Napoleona: ni ga bilo. Upali smo razvoja navzgor, a gledali smo zgolj pojav, ki se je omejil v sebi. Kette in Murn sta umrla, Cankar se je enostransko opredelil, piše izvrsten jezik, včasih, ne zmerom, le kadar ga je volja, tudi izvrstne knjige; svojega renomeja še ni odtehtal, veliki glasnik našega življenja, epik celote ni postal, ni namerjal postati. A mi smo hoteli, mi smo pričakovali takšnega Mesije. Edini med vsemi, ki se je ves odel z veličino, je Oton Župančič; da, kristjani, petdeset let po smrti dobi tudi on svoj spomenik. In ker Oton ni slabši od Franceta, tudi njegov spomenik ne bo boljši od Prešernovega . . .

Črta, ki loči moderno od bodočnosti, že stoji. In kar nas je prišlo kasneje, nihče ni prinesel velike blagovesti. Otročja imbecilnost amaterjev, tipanje nenadepolnih začetnikov, posamezne planke starega vraka, moderna, ki nas ne nasiča, beletristi po grošu tucat za goske, to je vse, kar imamo.

Filistejec zabavlja, založniki se tišče za žepe, listi vegetirajo iz dneva v dan, kritiki modrujejo . . . Kaj so že dejali? Da mora biti umetnost takšna in takšna, ker živimo površneje? Impertinentnost: sibirit v metropoli zapada živi danes globlje, nego je živel pred pol stoletjem, pa bi bili mi že tako pri vragu? In menda je nekdo zapisal, da majhnost in omejenost naših razmer ne nudita snovi za veliko epopejo? Bastonado njemu in razmeram pozabljenje!

Res pa je, da stopamo kolikor toliko blamirani po cesti novega stoletja. Ko sem bil fante, so starci trgali oblačila nad dekadenco v našem slovstvu: tista je bila importirana, danes nam preseda samonikla, domača. Navzlic temu, da imamo po njih čuvstvu, globokoglednosti, daru forme in artistovskih sposobnostih — talente, kakršnih nismo imeli nikoli, se zdi ob prvem in — Bogu bodi potoženo! — tudi ob drugem, tretjem in sedemkrat sedemdesetem pogledu, da ima slovenska literatura vso svojo sijajno bodočnost za seboj.

Če bi pa imeli mladi tisto, kar so dobrega pokopali s starimi, pri tem pa široko reko naše dobe, nje kulturni boj in gospodarski napredek, nje kaos idej in krik njenih ran, z lepoto sil, ki jih razvija, za vir svojih predmetov, bi ustvarjali namesto klavrnega dekamera romana romantičnih aventur, vagabundstva, ljubic in donjuanov, porok in pogrebov, prešestev, sladkozorinskega cviljenja in mrtvih analiz — tisto zdravo, pravo, vseobsežno umetnost, ki je narod nevedoma čaka in ki v svoji neustvarjenosti umetnika samega boli.

Jasnost o tem čudnem in navidezno preveč zagonetnem stvarnem položaju daje dejstvo, ki mi ga je na samem že marsikdaj

omenil lajik — nikdar umetnik sam — dejstvo, da je kmalu po prvem nastopu moderna slovenska umetnost tudi na tem polju postala *métier, delaven, pridobivajoč in služeč stan*, ter se z istim trenutkom podvrgla vsem posledicam socialne mizerije, to pa veliko bolj nego katerakoli druga stroka umetnosti, baš po kakovosti svoje naloge. Bila je tragična usoda, Ikarovi podobna. Tista ura, ko je prvokrat svobodno razprostrla krila, jo ubije z gnusom kruhoborbe . . . Prej smo imeli literaturo brez najvišjih ciljev, a dosegaajočo skromni namen; zdaj imamo literaturo z vsemi pretenzijami, ki ne krije svoje firme, pač pa daje posredno oporo vsej dolgi vrsti naših kulturnih sofizmov. Tu hočem omeniti, da že ves čas, odkar zasledujem duševni razvoj Slovencev, opažam lahkomišlno zanemarjanje absolutne kritike, torej pomanjkanje prvega pogoja za absolutni napredek. O gospodarskem življenju, o politični servilnosti ne govorim, dovolj je dejstvo, da niti široka javnost niti oficijalna kritika ne meri višine, kamor si postavlja cilje duševnega tekmovanja, po „drugih, večjih narodih“, marveč da je zanjo Ljubljana — Ljubljana, metropola — metropola, gledišče — gledišče, literatura — literatura, spomenik — spomenik, umetnost — umetnost. To je sramotna, svetoskrunska kritika, katere idijotstvo se more kosati le še z njeno trdovratno lažnivostjo: ako bo treba, da se vzdrži, nam bo dokazala z mirnim obrazom, da sta Šenklaž in Notre - Dame enaka po arhitektonski krasoti. Takšno govorilo obče kulturne vesti pohujšuje javni okus in ga je pohujšalo do kraja. Naša kritika nas je privadila verjeti, da imamo v svoji klavni šmiri gojišče drame, vredno kulturnega naroda, v importiranih in domačih igralcih ekvivalent za Coquelina, Duse in druge, v naših slikarskih razstavah — pariške salone, v naših perozmazkih — lepo slovstvo. To so tisti usodepolni sofizmi! Izvirajoči iz lenobe in nevednosti vodečih duhov, so *laesio maiestatis* napram naivnemu geniju naroda, ki mu — v primeri z drugimi — zapirajo enakovredni razvoj. In boljše jih je povedati nego zamolčati: neizprosno priznanje in brezobzirno bičanje prosvetnih napak sta prvi pogoj prosvetnega napredka. Molčanje o kulturnem hochstaplerstvu je narodna veleizdaja, ki je obtožujem vse po vrsti: kdor molči, pospešuje to goljufijo iz lenobe, kdor jo pospešuje, krati resnici njeno last, zmožnim talentom naroda, bodočim stebrom celote, jasni pogled in razvoj, in kdor pohujšuje talente naroda, krade domovini njeno bodočnost. Biti pa hočem pravičen in priznati svoj dvom, da bi naša današnja, svetovno nenaobražena kritika sploh mogla storiti, kar moremo in moramo zahtevati od nje!

Zgoraj sem primerjal bivšo in sedanjo literaturo Slovencev; prvo in drugo nas ne more zadovoljiti, ker ne pomeni napredka: najti se mora tretje, in kje?

Pomagati treba vsem tistim, ki so v novejšem času pisarili o slovstvu vobče, o pojavih posebej; tistim, ki so tarnali, tistim, ki so obrekovali. Naša kritika ni nikdar — vsaj ne odkritosrčno in docela pokazala posledic tega, da je postalo naše slovstvo kruhoboren stan; dokazati hočem, da je prva posledica — literarna mizerija pričujoče dobe.

Starejši pisatelji so bili predvsem ljudje, ki so javno delali, živeli v toku časa, uživali in dajali najprej v široki borbi dogodkov, v stiku z resničnostjo. Nočem trditi, da estetski usedeček doživljajev, ki je postajal seme njih dela, ni bil mestoma preobilo mešan z vplivi in prikaznimi prečitanih tujih knjig; glavno je, imeli so široko, objektivno poznanje življenja, poleg tega pa še veliko prednost, da niso ustvarjali pod pritiskom gmotne nujnosti, za kruh, za denar. Radoveden sem, ali so tiste čase v Slovencih sploh plačevali pisateljske honorarje?

Razmere so se izpremenile. Da bi starejši pisatelj popustil praktični stan ter se oprl na zaslužek peresa, Slovenci še nismo učakali; pričela je skupina nadarjenih mladih, slučajno vsi pod istim brutalnim pritiskom neizprosne potrebe. Tu je bila sodba podpisana; in nihče ni kriv. To se pravi: takrat ne; kajti, kakor hitro je zlo iznajdeno, stopi v stike z ljudmi ter jih jame vezati s krivdo in nekrivdo. Danes je naraslo število pisateljev po poklicu; in dasi je ta poklic redil par ljudi tako, da jih ni več med nami, vendar imamo zdaj več pisateljev in, kar se zdi važno, tudi boljše pogoje. Ali navzlic temu, da so se založniki in listi privadili plačevati boljši honorar, trdim, da pisateljsko delo ne more hraniti človeka v pravih, marveč le v vladajočih razmerah. Naš pisatelj zasluži toliko, da živi. — In tuji pisatelji! — poreče marsikdo. Toda jaz sem v začetku spisa omenil žabjo perspektivo; kasneje sem blagroval starejše pisatelje za njih živi stik z življenjem in za njih objektivni, prosti razgled, morda sem tudi dejal, da je brez te njihove vrline nemogoče delo *comme il faut*. Pisatelj po stanu pri nas vsled omejenih eksistenčnih sredstev nima živega stika s široko družbo, torej ne naravnostnega pogleda vanjo; ravno tako mu manjka živega stika z življenjem, ker je ta stik odvisen od delokroga, ki ga odpira poklic, od interesov, ki jih nalagajo možnosti realnega dela. Edino, kar mu pada neprikrajšano v naročje, je žabja perspektiva. Več

vzrokov, zakaj da je lepo slovstvo naše dobe neresnično, abstraktno, prepojeno z resignacijo in vagabundstvom, s trpinstvom brez poguma, ki bi mislil na jutri in kazal naprej, — z vsem tistim, kar nasprotuje idealu bodoče umetnosti, menim, da mi ni treba naštevati. Ne verjamem, da je med vsemi prizadetimi le eden, ki bi si natihem prikrival to resnico; nasprotno, vsak se je zaveda, če ne vselej, pa vsaj takrat, ko ustvarja delo iz — tujega mu življenja. In zdaj velja vpoštevati, koliko več mora producirati pisatelj v literaturi, kjer je vsled manjšega konsuma tudi gmotni dobiček manjši.

Naravno je, da tu ni mogoča popolna ljubezen do dela, da najlepši zasutek ne more uspeti, če si ga prisiljen izvršiti v naglici, ne v urah razpoloženja, in da se pogled na snov in formo dela takoj premakne, kakor hitro ne nastaja ta kakor ona zaradi sebe, temveč zaradi zunanjih, zoprnih vzrokov. Odtod prihaja mržnja, zmašenost, vidna muka proizvodjanja, deficit sloga in kompozicije z vsemi drugimi napakami današnjega slovstva. Odtod — dejstvo, ki ga pri Cankarju še ne opažamo, pač pa pri vseh zastopnikih najnovejšega leposlovja: da književna slovenščina kosteni ter se odtuje živemu jeziku. Snov, zgradba, jezik sam in zunanja forma — vse, kar sem pokazal oškodovanega, pa je tisto, kar prvotno navdušuje umetnika ter mu daje samo iz sebe stvarniško moč. Ali hočemo še posebej poudarjati, da se po nekoliko letih takšne produkcije zastrupi najboljši talent? Formna vest ugasne, iz tolmana se stori plitvina, iz nujnosti navada, iz odpora resignacija, iz resignacije brezkritičnost in zaljubljena zadovoljnost s seboj. Osebno življenje dobi preklicano čudno smer; od pokolenja umetnikov, ki se giblje med razvratnostjo in askezo, narod resnično ne more pričakovati deleža, ki mu gre.

Usodno je, da zadevajo te razmere skoraj brez izjeme vse naše najboljše moči tega časa. Ker pa se pravi talent ne more kvariti, ne da bi mu ostajalo še vedno nekaj, kar daje blesk in vrednost, se širi pohujšanje v obliki mode, snobstva, „literarne struje“ tudi na tiste slovstvene proizvajalce, v katerih nima te mrzle, izračunljive utemeljenosti. Kar je nelepa posledica, velja njim, kratkovidni kritiki in neukemu občinstvu za duha novega časa, nove umetnosti in Bog se usmili, celo za odsvit nove lepote! Najškodljivejši učinek pa je, da polaga bralec-neestet naše liste, naše knjige neutešen iz rok, da mu umira naivno veselje do slovstva in da vendar hvali, ker sliši hvalo naših psevdogenijalnih kritikov. Ta njegova kulturna laž se bo kmalu maščevala, kakor se že maščuje tam, kjer se tiče gle-

dišča, šolstva, upodablajoče umetnosti in drugih panog duševnega napredka. Kakor posameznik se tudi narod lišpa s svojim lepotičjem; in če mu iz dragocenosti napraviš plakat, mu bo na veke plakat; narod pa, ki je v široki masi izgubil ljubezen do svoje dike in je nehal kontrolirati svoj napredek, si ga je sam izpodrezal. To se pravi za ta slučaj: narod, ki mu je njegova umetnost postala beseda, kompliment na lastni naslov, je naravnim potom ne bo dobil, ker je ne bo zmožen sprejeti.

Resničnega preporoda v našem lepem slovstvu, književnosti, kakršne potrebujemo, da opravičimo svojo kulturno samozavest, nam ne more dati umetništvo, ki ne stoji na višku našega življenja. Umetniki tega dneva so dragoceni kot zakopani talentje, manj kot ljudje. Vrednost človeka, brez katere ni postanka za vreden umotvor, pa je močna svoboda; in svoboda je dejanje! Ali se smemo nadejati umetnosti v tem zmislu? — Da, če se borimo proti zaprekam in za pogoje.

Največja je odgovornost tistih, ki pišejo. Življenje, kakršno je današnje, delo, kakršno je današnje, je laž samo po sebi. Če se ne posreči zaježiti struje vplivov, ki delajo iz našega pisateljstva stan, ostane zlo, dokler se v vsem življenju Slovencev ne zgode izpremembe, ki jih ne moremo slutiti. Socijalne razmere *m o r a j o* postati našemu umetniku predmet, ne smejo mu ostati usoda. Skrb je njegova: drugi, ki ga ne razumejo, ne morejo popravljati s pridom. Ker pa pišem svoje razmotranje vsem v premislek, naj dodam za sklep: ne obetam si, da bi moj „Poizkus o lepem slovstvu v Slovencih“ rušil, gradil, reformiral; dovolj mi je, če sem pokazal predmet v novi, zanimivi luči ter nekoliko izpodkopal smešno komedijo, da stoji umetnik tu in tam filistejec, in obadva protestirata in zabavljata, pri tem pa drug drugega ne razumeta.

T e b i !

Vse misli moje — Tebi vse sledijo,
vse želje moje — k Tebi hrepenijo,
molitve moje — vse za Te prosijo,
vsa dela mi — iz Tebe se rodijo
in Tebe vsa častijo in slavijo . . .

Ksaver Meško.